

บทที่ 2

แนวคิด และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร : กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย ผู้ศึกษาได้มองถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพรที่มีจุดเน้นที่ระบบคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ องค์กรความรู้ และการให้คุณค่าที่มีต่อพืชสมุนไพรท่ามกลางพลวัตของชุมชนอันจะนำไปสู่รูปแบบ และวิธีการจัดการจึงได้อาศัยแนวคิดที่เกี่ยวข้องหลายแนวผสมผสานกัน เพื่ออาศัยแต่ละแนวคิดที่จะใช้วิเคราะห์ เชื่อมโยงในลักษณะองค์รวม (Holistic) และอธิบายผลการศึกษาเพื่อจะได้บรรลุตามวัตถุประสงค์การศึกษาดังกล่าว โดยมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องดังนี้

- 2.1.แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2.แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.3.แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
 - 2.3.1 แนวคิดการเรียนรู้
 - 2.3.2 แนวคิดการปรับตัว
- 2.4.แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
- 2.5.แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์นิเวศ
- 2.6.แนวคิดเกี่ยวกับพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน
- 2.7.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous knowledge)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีผู้สนใจพูดถึงมากขึ้นเมื่อทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งในองค์กรรัฐ (GO) และองค์กรเอกชน (NGOs) การเข้าใจถึงเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจมองได้เป็นสองระดับคือด้านหนึ่งเป็นสิ่งที่มองเห็นชัดเจนเป็นรูปธรรม เช่น รูปแบบกรรมวิธีในการทำการเพาะปลูก หรือเทคโนโลยีพื้นบ้าน ส่วนอีกด้านหนึ่งคือด้านที่เป็นอุดมการณ์ที่คอยกำกับหรือมีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีนั้นๆ นั่นคือ

อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของผู้คนนั่นเอง (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2537, หน้า 146) อุดมการณ์เป็นวิธีการคิดของชาวบ้าน Clifford Geertz ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยา ได้กล่าวไว้ว่า อุดมการณ์หรือสิ่งที่เราเรียกกันอย่างไม่เห็นคุณค่าว่า “สามัญสำนึก” (Common Sense) นั้นแท้ที่จริงแล้วไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เรื่องธรรมดา ๆ แต่สามัญสำนึกเป็นระบบวัฒนธรรม เป็นองค์ความรู้ และความคิดที่มีการจัดระบบ Geertz (อ้างในฉลาดชาย รมิตานนท์, หน้า 149) ได้กล่าวไว้อีกว่า “หลักการของสามัญสำนึกคือการแสดงออกโดยตรง ซึ่งประสบการณ์ที่ผู้คนประสบอย่างของมนุษย์เราที่เรียกกันอย่างไม่ค่อยว่า “สามัญสำนึกธรรมดา” นี้แหละคือหลักการบางประการที่มีเหตุผลและวางอยู่บนรากฐานของประสบการณ์ที่เป็นจริงนี้คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สังคมไม่สู้จะให้คุณค่าแต่สำหรับชาวบ้านแล้วมันมีประโยชน์โดยตรงมากมายต่อชีวิตของพวกเขา”

ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่าหมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ, 2529, หน้า 145) และได้แบ่งภูมิปัญญาเป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และ ความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่นๆ

โดยภูมิปัญญาเหล่านี้ได้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ

2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน

3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่เห็น ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลายทั้งสามลักษณะนี้คือสามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยมภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ขณะที่ ธีรวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 40-41) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึงความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ของตนเองหรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมเหล่านี้รวมเราเรียกว่าภูมิปัญญา หากแต่ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเพียงการศึกษาอดีต ความคิดของคนในอดีตอย่างหยุดนิ่ง แต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ และประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ ๆ นั้นคือภูมิปัญญายุคหนึ่ง สมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของสังคม

ส่วน ประเวศ วะสี (2530, หน้า 75) ได้อธิบายว่าภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกัน ไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรม มันจะผสมกลมกลืน เชื่อมโยงกันหมด ซึ่งสอดคล้องกับที่เอนก นากะบุตร (2525, หน้า 150) ได้กล่าวว่า “สังคมศาสตร์ที่เราเรียน ไม่มีมิติที่จะให้คนรู้จักตนเอง และดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขสงบ ไม่ได้บอกให้เราารู้อย่างเท่ากัน ไม่สามารถใช้ศาสตร์ต่างๆ ให้อยู่เหนือตนเองหรืออยู่เหนือโลกได้เลย แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านมันมีความหมายต่อคำว่าชีวิตที่ชัดเจน และเชื่อมโยงในทุกองค์ประกอบที่แวดล้อมชีวิต”

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537, หน้า 2) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า “เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของคนเองและชุมชนตลอดมา ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการจัดการทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน วัฒนธรรมของสังคมที่มาจากรากเหง้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นสิ่งนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง” และได้อธิบายว่าภูมิปัญญาชาวบ้านคือ “ความเชื่อ ความรู้ที่มีทั้งสติและปัญญา อันเป็นเครื่องชี้นำแก่ผู้คนในสังคม ในชุมชน (ก่อนที่ความรู้หรือภูมิปัญญาสมัยใหม่จะเข้ามา) ว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับคนกับป่า กับภูเขา น้ำ ไฟ (อำนาจเหนือธรรมชาติ) กับหญ้า สัตว์ แมลง ผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกนั้นสามารถทำได้อย่างไร” โดยได้แบ่งระดับภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 2 ระดับ คือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับ “สามัญสำนึก” ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายแต่เป็น “วัฒนธรรม” ความรู้ในการทำการผลิต เทคนิคการเพาะปลูก (ทำนา, ทำไร่, ระบบเหมืองฝาย) การจับสัตว์ การหาอาหาร

2. ภูมิปัญญาชาวบ้านระดับความเชื่อที่ปรากฏในตำนาน ปรำปรานิยายพื้นบ้าน สุภาษิตคำคม คนตรี การขับร้อง ศิลปะ พิธีกรรม ฯลฯ

ส่วนปกรณ์ จริงสูงเนิน (2536, หน้า 6) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญาที่แท้ ซึ่งเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาสร้างภูมิปัญญาร่วมกันอย่างต่อเนื่องจนเกิดสิ่งที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วย ความรู้สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความรู้ที่รับผิชอบต่อส่วนรวม โดยเป็นความรู้ที่ขจัดความรู้สึกเห็นแก่ตัวหรือตัวใครตัวมัน แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่จะยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้ร่วมกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2. ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาต่างๆอย่างเป็นพลัง และประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนดจัดองค์กร บทบาทหน้าที่ สิทธิอำนาจ

กฎระเบียบชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึก
รับผิดชอบชุมชน ยิ่งกว่าการตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์

3. ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือเทคนิควิธีต่างๆ ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่าง
เหมาะสมแต่ละท้องถิ่น และอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิดชอบที่ดึงมาต่อชุมชนสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง ปัญญาอันเกิด
จากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น หรือชุมชน
นั้นๆ ทั้งโดยประสบการณ์ตรงและประสบการณ์ทางอ้อม ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าจะใช้ชีวิตอย่าง
ยั่งยืนและถาวรกับคนในชุมชนหรือสังคมด้วยกัน กับทรัพยากรธรรมชาติ กับสภาพแวดล้อมรอบ
ตัวท่ามกลางพลวัตของสังคมและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของ
ชุมชนท้องถิ่นที่เหมาะสม โดยที่องค์ประกอบของภูมิปัญญาในการศึกษาครั้งนี้ เน้นที่วิถีชีวิตเกี่ยวกับ
โลกทัศน์ ความเชื่อ พิธีกรรม องค์ความรู้ในการปฏิบัติ และความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์
กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ในมิติการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านที่นำ
ไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ที่มองถึงระบบคิด โลกาทัศน์ การให้ความ
หมาย การให้คุณค่าของมนุษย์ที่มีต่อทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพร ตลอดจนถึงวิธีการจัดการใน
บริบทของสภาพแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปว่าชุมชนมีการใช้ภูมิปัญญาในการ
จัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเป็นอย่างไร

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้ได้รวมหมายถึง การอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การ
พัฒนาฟื้นฟู สาเหตุที่แนวความคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้รับความสนใจเนื่องจากใน
ปัจจุบัน แม้ว่าเทคโนโลยีและวิทยาการของมนุษย์จะก้าวหน้าไปมากแต่เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน ปรากฏว่าทรัพยากรเริ่มขาดแคลน และประสบปัญหาการถูก
ทำลายและเสื่อมโทรมลงอย่างมาก

การกำหนดว่าสิ่งใดจะเป็นทรัพยากรนั้น ได้มีผู้ให้ความหมายของทรัพยากรไว้มากมายใน
พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน 2525 ได้ให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติว่า คือ “ทรัพยากรอัน
เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ”

Zimmermann :1951 (อ้างใน Mitchell : 1979) มีทัศนะในการกำหนดการเป็นทรัพยากรที่
แตกต่างกันไปอีกทัศนะหนึ่ง เขาเน้นว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดทรัพยากร สิ่งใดๆจะเป็นทรัพยากรได้ก็คือ

เมื่อมีประโยชน์หรือสามารถตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการของมนุษย์ได้ (ทั้งในลักษณะของรูปธรรมและนามธรรม) ซึ่งในการประเมินขึ้นอยู่กับสองปัจจัยคือ 1) ความต้องการของมนุษย์ และ 2) ความสามารถของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม O'Riordan (1974) ได้ให้ความหมายของทรัพยากรเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ไม่มีนิยามใดที่เป็นที่น่าพอใจเกี่ยวกับทรัพยากร และไม่มีนิยามใดที่มีความหมายหนึ่งที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป ความยุ่งยากที่เกิดขึ้นคือ ความหลากหลายของทรัพยากร ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีหลายสาขาวิชาที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และได้ให้คำจำกัดความแตกต่างกันออกไปตามความสนใจของแต่ละวิชา ซึ่ง O'Riordan เชื่อว่าตามความเป็นจริงทรัพยากรในรูปต่างๆไปไม่มีความจำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน แต่เขาให้ความสำคัญกับนิยามทางด้านวัฒนธรรม และความเข้าใจทางด้านนามธรรม ซึ่งปัจจัยทางด้านสภาพทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และกรอบที่จัดขึ้นโดยบุคคล กลุ่มหรือหน่วยงาน มีอิทธิพลต่อการกำหนดและวางระบบการจัดการทรัพยากร

ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรในขอบเขตของความหมาย นอกจากจะเป็นการให้คำจำกัดความแล้วยังเป็นนัยบ่งบอกหลักการ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ แต่เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีมากมายหลายประเภท การให้คำจำกัดความจึงมีความหลากหลาย และมีทัศนคติในการมองประเด็นปัญหาที่แตกต่างกันออกไป ตามประสบการณ์และความคิดของคน แต่เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้ว มีหลักการและวัตถุประสงค์ที่สอดคล้อง การรวบรวมคำจำกัดความก็เพื่อที่จะสรุปหลักพื้นฐานของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่ง Owen (1975) ได้ให้ความหมายว่าการอนุรักษ์หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยทั่วถึงกันด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรจึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาไว้เฉยๆแต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้อง ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของเวลา และสภาพของทรัพยากร

จากการให้คำจำกัดความที่กล่าวมาบางส่วนพบว่าขอบเขตของการอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นกว้างขวางมากและไม่มีนิยามของนักวิชาการท่านใดท่านหนึ่งสมบูรณ์ Whitby and Wills (1978) เสนอว่าการอนุรักษ์ทรัพยากร ควรพิจารณาในสองลักษณะที่สัมพันธ์กัน แต่มีความแตกต่างกันคือ 1) ในบริบทของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งสนใจที่จะกำหนดประเภทของทรัพยากร และนำไปสู่การใช้ประโยชน์สูงสุดจากทรัพยากรและ 2) บริบทของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งรวบรวมการลงความเห็น การกำหนดประเภทการใช้ประโยชน์เพื่อผลทางสิ่งแวดล้อมในเชิงสงวนรักษาทั้งสองเชื่อว่าการเข้าถึงปัญหาซึ่งมีอยู่มากเหล่านี้อาจรวมเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ทัศนคติของทั้งสองที่เสนอขึ้นมาเนื่องจากความตระหนักในเรื่องความรุนแรงของความขาดแคลนทรัพยากร

และประการสำคัญปัญหาทางด้านมลภาวะทางสิ่งแวดล้อมที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ในบริบทของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเป็นการเสนอมุมมองใหม่เพื่อให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของการจัดการทรัพยากรใดๆก็เพื่อผลประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งสิ้น การจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดจะส่งผลให้มีทรัพยากรใช้ได้ตลอดไป Allen and Leonard (1966), Smith (1971), Strahler (1977) และนักวิชาการท่านอื่นต่างก็มีทัศนะที่ตรงกันในเรื่องของความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ทรัพยากรว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน Smith กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ได้อยู่ในความรับผิดชอบของผู้เชี่ยวชาญเพียงไม่กี่คนแต่จะต้องรับผิดชอบร่วมกันเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้และการให้การศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ทรัพยากรมีจำกัดอยู่ในวงแคบๆเฉพาะกลุ่มนักเรียนในระบบโรงเรียนเท่านั้นประชาชนทุกคนและทุกอาชีพมีความ จำเป็นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกัน

หลักพื้นฐานในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญเนื่องจากเป็นกรอบในการพิจารณาธรรมชาติของทรัพยากรและสรรพสิ่งที่สัมพันธ์กับมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการจัดการทรัพยากร ซึ่ง Rose (1965) ได้เสนอแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่า ควรมุ่งให้ความสำคัญทางด้านนิเวศวิทยา จริยศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ร่วมกัน ทรัพยากรธรรมชาติมีหลายประเภทจึงแยกออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น ทรัพยากร ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้และอื่นๆเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง แต่ทั้งหมดมีความสัมพันธ์กัน ดังนั้นการพิจารณา ร่วมในฐานะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องให้ความสำคัญด้านคุณค่าแห่งจิตใจ (spiritual value) มากกว่าคุณค่าทางด้านวัตถุ (material value) Allen and Leonard (1966) และ O'Riordan (1974) มีทัศนะที่สอดคล้องกับ Rose ในเรื่องของการเป็นเจ้าของร่วมกัน และเน้นคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าคุณค่าทางด้านวัตถุ ทั้งสองย้ำว่าการสร้างความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญและได้เสนอหลักพื้นฐานดังนี้

1) การใช้ประโยชน์ (Benefit use) ทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีประโยชน์ต่อสังคมการควบคุมใดๆย่อมตกอยู่ในมือเจ้าของ “คนในสังคม” ต้องมีการใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด การสูญเปล่าและ มีผลเสียคือน้อยที่สุด

2) การแปรสภาพของของเสียหรือการสูญเปล่า (Variability of Waste) ในขั้นตอนการผลิตและการบริโภค มีปัจจัยหลายอย่างและกระบวนการหลายขั้นตอนดังกล่าว อาจทำให้เกิดการสูญเปล่าหรือของเสีย

3) การแทนที่ (Substitution) ในแผนก็คือ เป้าหมายที่จะแทนที่ภาวะความยากไร้ขาดแคลนหรือเสื่อมโทรมด้วยความอุดมสมบูรณ์

4) ความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Harmonious Property Relations) การร่วมกันเป็นเจ้าของและมีกิจกรรมร่วมกัน จะทำให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดความปลอดภัยซึ่งแตกต่างจากระบบที่เคยเป็นอยู่ คือ การครอบครองแบบของใครของมันในอดีต การเป็นเจ้าของร่วมกันทำให้แน่ใจได้ว่า จะเป็นวิธีการที่ทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรประสบผลสำเร็จ

5) การกำหนดบทบาทของรัฐในอนาคต (Providential Functions of Government) หน้าที่ของรัฐ คือ การทำงานเพื่อประชาชน การจัดการและการควบคุมทรัพยากรจึงเป็นบริการที่รัฐต้องมอบให้แก่ประชาชนด้วยและมาตรการในการอนุรักษ์ทรัพยากรต่างๆจะสำเร็จได้ยากหากรัฐปราศจากการควบคุม

6) อำนาจการผลิต (Productive Powers) ความสามารถของทรัพยากรในการนำมาผลิต ทุนและความสามารถของมนุษย์ เป็นหลักสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยอยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งตรงข้ามกับทัศนคติการทำตามอำเภอใจ

7) การคาดการณ์และการวางแผน (Forecasting and Planning) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นต้องมีการคาดการณ์และการวางแผนที่เป็นลำดับ เป็นขั้นตอน

8) คุณค่าทางจิตใจ (Spiritual Value) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ พื้นที่ธรรมชาติที่ปราศจากการถูกรบกวน พืชพรรณและสัตว์ป่าว่ามีคุณค่ามากกว่ามันยังคงอยู่มากกว่าการให้ความสำคัญกับผลได้ทางเศรษฐกิจระยะสั้นๆประการเดียว

9) ความรับผิดชอบส่วนบุคคลต่อการอนุรักษ์ (Individual Responsibility for Conservation) ภายใต้อำนาจมีอิสระและเสรีภาพของระบบประชาธิปไตย ประชาชนทุกคนควรตระหนักว่า มีหน้าที่รับผิดชอบในการใช้และบริโภคทรัพยากรอย่างไร จึงจะมีประโยชน์และไม่เป็นการทำลายเพื่อให้คนรุ่นต่อไปได้มีใช้อย่างไม่สิ้นสุด

ภูมิหลังงานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพได้มีนักมนุษยวิทยา รุ่นใหม่หลายคนที่ได้หันมาศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมุ่งไปที่ชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีชีวิตผูกพันพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพ ประเด็นในเรื่องชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพที่มักมีการศึกษาเช่นภูมิปัญญาของชนพื้นเมืองต่อความหลากหลายทางชีวภาพ, บทบาทของชุมชนในการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ, ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพ, การเชื่อมสายความหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม, วัฒนธรรมสมัยใหม่ที่ต่อจากวัฒนธรรมท้องถิ่นในด้านความหลากหลาย

หลายๆ องค์ความรู้สมัยใหม่ที่ครอบคลุมองค์ความรู้พื้นฐานในด้านความหลากหลายๆ. การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาชนบท งานศึกษาดังกล่าวได้แก่งานของ Raymond Hames 1991, Cohen 1991, Oldfield 1976, Heffa Schucking 1991, Janis B.Alcon 1991 (Oldfield,1991) เป็นต้น

ในประเทศไทยได้มีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรทางชีวภาพ ซึ่งอาจใช้เป็นแนวทางเช่นงานวิจัยเกี่ยวกับองค์ความรู้ของชนพื้นเมืองได้แก่การศึกษาการกล่อมเกลாதงสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงพบว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสาระสำคัญอยู่ที่การให้คุณค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและการกล่อมเกลาทงสังคมของชุมชนโดยกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดที่ผ่านบรรพบุรุษและการปฏิบัติ พิธีกรรม มีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (คุณวัตร พานิชเจริญ, 2536) การศึกษาการพัฒนาโดยใช้ ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น พบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านและการมีส่วนร่วมมีความสำคัญในเชิงบวกต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเกษตรกรอยู่ในระดับที่สูงมาก (ธัญวัฒน์ นันทธนะวานิช, 2538) และปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาหรืองานศึกษาที่เชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรและปัจจัยที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรฯ ได้แก่ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา (เสน่ห์ จามริก และยศสันตสมบัติ .บก., 2536)

จากงานการศึกษาดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพที่มีต่อมนุษย์ ความสัมพันธ์ของชนพื้นเมืองกับความหลากหลายทางชีวภาพเกิดขึ้นเนื่องจากการดำรงชีพของมนุษย์จำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อใช้เป็น อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนเป็นที่พักผ่อนทางด้านจิตใจ การพึ่งพาประโยชน์ดังกล่าวเพื่อสนองตอบความต้องการพื้นฐานในการมีชีวิตรอดนั่นเอง การใช้ประโยชน์ดังกล่าวทำให้เกิดวิธีการต่างๆที่แสดงออกต่อธรรมชาติแวดล้อม เช่น การให้ความเคารพต่อธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยการสะท้อนผ่านทางความคิด ความเชื่อที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานของชุมชนแต่ละชุมชนที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับระบบนิเวศวิทยาของชุมชนนั้นๆจึงได้มีนักมนุษยวิทยาบางกลุ่มได้ให้คำอธิบายว่ากระบวนการของความคิด หรือระบบคิดก็คือ วัฒนธรรมของมนุษย์นั่นเอง (ฉลาดชาย รมิตานนท์ , อ้างแล้ว, หน้า 80)

ดังนั้นความอยู่รอดของชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสำคัญ ประชาชนท้องถิ่นทั่วโลกจำนวนกว่า 3,000 ล้านคนยังคงพึ่งพิงยาแผนโบราณ และวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านในประเทศเขตร้อน ยาแผนโบราณเกือบทั้งหมดมาจากป่า อย่างเช่นนักวิจัยที่ได้ศึกษาชนเผ่า 4 กลุ่มในอเมริกา พบว่าชาวพื้นเมืองเหล่านี้ใช้ประโยชน์

จากพันธุ์พืชในป่า ประมาณร้อยละ 50 - 80 ของพันธุ์พืชทั้งหมด (Prance, et.al.1987. อังไยยศ สันคสมบัติ . หน้า 42)

ในทำนองเดียวกัน องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้ศึกษาการใช้ยาของประชาชนในประเทศกำลังพัฒนา โดยประมาณไว้ว่าร้อยละ 80 ของประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาพึ่งพาอาศัยยาพื้นบ้านเพื่อสนองความจำเป็นในการดูแลสุขภาพมูลฐาน โดยที่ร้อยละ 85 ของยาพื้นบ้านเกี่ยวข้องกับการใช้สารที่ได้มาจากพืช ข้อเท็จจริงนี้หมายความว่ามนุษย์ชาติในโลกประมาณ 3,500,000,000 คน ถึง 4,000,000,000 คน ได้พึ่งพาอาศัยพืชในฐานะที่เป็นแหล่งที่มาของยารักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ (Wilson.et.al. :1988 อังไยวิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2537, หน้า 118)

จากที่กล่าวมาจะเห็นถึงความสัมพันธ์ถึงการพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในด้านการใช้เป็นยารักษาโรคกับชนพื้นเมืองต่างๆในโลก ชาวไทลื้อก็เป็นชนพื้นเมืองหนึ่งที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ซึ่งเป็นถิ่นที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรชีวภาพสูง ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีการนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในการรักษาโรคต่างๆ

ดังนั้น แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นแนวคิดหนึ่งที่จะสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองของทรัพยากรธรรมชาติว่า การที่จะจัดเป็นทรัพยากรธรรมชาตินั้นขึ้นอยู่กับความต้องการในการนำไปใช้ประโยชน์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง พืชสมุนไพรจัดเป็นทรัพยากรชีวภาพที่มีความสำคัญต่อมวลมนุษย์และสัตว์ ในการที่จะนำมาเป็นยารักษาโรคเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งจากที่กล่าวมาในข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงการพึ่งพาพืชสมุนไพรในชนพื้นเมือง หรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในโลก การใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นแนวคิดหนึ่งที่ผู้ศึกษาได้อาศัยเป็นแนวทางในการศึกษาถึงการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร โดยเน้นถึงการจัดการที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนไทลื้อ

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับฐานะและความหมายของชุมชน ซึ่งการนิยาม “ชุมชน” Kemp :1991 (อังไยชูศักดิ์ วิทยากศ. 2538) กล่าวว่า มีอยู่สองประการคือ ประการแรก เป็นการนิยามชุมชนในเชิงปริมาณ นั่นก็คือ หมายถึงพื้นที่ที่มีขอบเขตโดยรอบหรือชุมชนหมู่บ้านตามระบบราชการ ประการที่สอง เป็นการนิยามชุมชนในเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นทางด้านคุณภาพที่แตกต่างกันทางพฤติกรรม ซึ่งหากพิจารณาชุมชนในเชิงคุณภาพที่ส่วนมากจะอ้างถึงแนววิเคราะห์ของ Ferdinand Tonnies ที่ชี้ให้เห็นความ

แตกต่างระหว่างชุมชน (gemeinschaft) และสังคม (gesellschaft) ที่ในสังคมเกษตรกรรม คุณลักษณะของชุมชนมักจะปรากฏในรูปแบบของชุมชนที่เน้นองค์รวม (Wholeness) ของวัฒนธรรมหมู่บ้าน ซึ่งไม่มีลักษณะที่แตกต่างกันทางสังคม และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ ชัยนิตย์ วรระระภูติ (2536) ที่กล่าวถึงชุมชนชนบทขนาดเล็กหมายถึง สังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีความใกล้ชิดติดต่อกันอย่างไม่เป็นทางการ สมาชิกส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม มีค่านิยมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนั้นในที่นี้ชุมชนจึงหมายถึงการรวมตัวกันของกลุ่มคนหรือกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนหนึ่งในพื้นที่หนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณดังกล่าวเพื่อการดำรงชีวิตที่อยู่บนฐานของสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น สุริชัย หวันแก้ว (2535) ได้กล่าวไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม และการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม และระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น ซึ่งหากมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้วมีอาจจะกำหนดกรอบตายตัวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุอะไร การวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าว ชัยนิตย์ วรระระภูติ (2536) ได้เสนอประเด็นในการพิจารณาในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ดังนี้ คือ

1.ประวัติหมู่บ้าน รูปแบบการใช้ทรัพยากร ระบบการผลิต และเศรษฐกิจของชุมชนว่ามีพัฒนาการอย่างไรและมีการปรับตัวอย่างไรเมื่อมีอิทธิพลจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน เช่น ความสัมพันธ์กับรัฐ ความสัมพันธ์กับระบบตลาด เป็นต้น

2.ผู้นำและบทบาทของผู้นำในฐานะ “คนกลาง” เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม

3.ศึกษาความขัดแย้งของชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนในประเด็นของการเข้าถึงทรัพยากรว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่มีอิทธิพลต่อความขัดแย้งและการคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าว

4.การศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชน ว่าปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกมีผลกระทบต่อชุมชนในด้านใดบ้าง

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตั้งอยู่บนความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นได้ในทั้งโดยการวางแผนและไม่มีการวางแผนมาก่อน ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม วัฒนธรรม การเมือง เทคโนโลยีและเศรษฐกิจ และมียุทธศาสตร์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ โดยอาศัยความเป็นเหตุเป็นผล การให้การศึกษาซ้ำ การใช้อำนาจบังคับ หรือแบบผสมผสานระหว่างยุทธวิธีต่างๆ ซึ่งผลการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยมีทั้งบวกและลบ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2540) และการเปลี่ยนแปลงใน

ที่นี้หมายถึง การปรับเปลี่ยนด้านพฤติกรรม ทักษะ ความรู้ และความพึงพอใจของบุคคลที่เป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน (Boyle, P. G., 1981) การเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีการวางแผนมาก่อน อาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติในฐานะเป็นวิวัฒนาการของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนมาก่อนนั้น เบนนิส และคณะ (อังกูร อุนริช ปัญญานุวัฒน์) ได้ขยายความว่า “เป็นความพยายามอย่างจริงจัง ละเอียดอ่อน และร่วมมือร่วมใจกันของคนที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่ของคน ไม่ว่าจะป็นระบบของตนเอง ของสังคม หรือวัฒนธรรมก็ตาม โดยผ่านกระบวนการระดมพลังสมองและความรู้ของคนกลุ่มดังกล่าว และได้สรุปกระบวนการเปลี่ยนแปลงไว้ 4 ขั้นตอน คือ 1) มีการตระหนักถึงความต้องการที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ใหม่ และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม 2) มีการวางแผนก่อนที่จะยอมรับหรือปฏิเสธประสบการณ์และสภาพการณ์ดังกล่าว 3) มีการเคลื่อนตัวไปสู่ทิศทางที่ปรารถนา 4) มีการระดมพลังงานที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้นมาใช้ในการสร้างโครงสร้างที่สามารถปฏิบัติงานได้

และ อุนริช ปัญญานุวัฒน์ (อังกูร) ได้สรุปรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ 4 รูปแบบคือ 1) รูปแบบที่อาศัยความเป็นเหตุเป็นผล 2) รูปแบบการให้การศึกษาซ้ำ 3) รูปแบบของวิธีการใช้อำนาจ 4) รูปแบบของวิธีการผสมผสานตามความเหมาะสม

การอาศัยแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการอาศัยการวิเคราะห์ถึงความเป็นพลวัตของปัจจัยต่างๆ ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนที่มีผลต่อภูมิปัญญากับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการศึกษาแนวคิดเพิ่มเติมอีก 2 ประการคือ

2.3.1 แนวคิดการเรียนรู้

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เป็นแนวคิดที่มองถึงระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยที่เป็นระบบในการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญของคนกลุ่มหนึ่งหรือรุ่นหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่งหรืออีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบที่มีมาเดิมก่อนที่ระบบการศึกษาจากภายนอกจะเข้ามาในท้องถิ่น (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2536) นอกจากนี้ INNOTECH : 1981 (อุนริช ปัญญานุวัฒน์, อังกูร) ได้ให้ความหมายของระบบการเรียนรู้ว่า หมายถึง การจัดองค์ประกอบที่สัมพันธ์ร่วมกันของบุคคล วัสดุ สิ่งอำนวยความสะดวกหรือครุภัณฑ์ และกระบวนการที่มุ่งไปสู่การแสวงหาความรู้ การพัฒนาทักษะ ค่านิยม และทัศนคติ และยังได้จำแนกองค์ประกอบที่สำคัญของระบบการเรียนรู้ออกเป็น 7 ประการคือ 1) เป้าหมายและวัตถุประสงค์ 2) บริบท ที่รวมทั้งเวลาและสิ่งแวดล้อม 3) ผู้ถ่ายทอดข้อมูลและความรู้ 4) เนื้อหา 5) วิธีการถ่ายทอด 6) ผู้รับการถ่ายทอด 7) ผลลัพธ์ องค์ประกอบของการเรียนรู้เหล่านี้ จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ส่วนเสรี พงศ์พิศ (2536) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือ การที่ประชาชนมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตออกจากการเรียนรู้ และการปฏิบัติ โดยรู้สึกแต่เพียงว่าเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่นช่วยให้บุคคล และชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทชุมชน วัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงได้รับการปรับตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามความต้องการ และสภาพท้องถิ่นที่สมาชิกชุมชนอาศัยอยู่ และกล่าวว่ารูปแบบการเรียนรู้ไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าเป็นแบบใดทั้งเก่าและใหม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกาลเวลา และสภาพความเหมาะสมของสถานการณ์การเรียนรู้

2.3.2 แนวคิดการปรับตัวทางสังคม

หากนำเอาทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้ในการศึกษาต้องคำนึงถึงปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2532) ได้กล่าวว่าตัวแปรของกระบวนการปรับตัว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน คือ “ตัวแปรทางด้านนิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การเผยแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชนและการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ซึ่งทั้งหมดเป็นตัวแปรเหตุ” และตัวแปรตามของตัวแปรเหตุได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยม พฤติกรรม และวิถีชีวิตของชุมชนจะเป็นความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

Irving (อ้างในอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 92) ได้ให้ความหมายของการปรับตัวว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากความพยายามปรับตัวนำไปสู่ความปรองดองกันระหว่างความต้องการของบุคคลภายใต้ความกดดันของสภาพแวดล้อมกับความเหมาะสมของพฤติกรรมพึงมี และจินตนา ยูนิพันธ์ (2535) ได้นำเสนอว่าแบบการปรับตัวของบุคคลมี 4 แบบ คือ 1) การปรับตัวตามความต้องการทางสรีรวิทยา 2) การปรับตัวด้านการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง 3) การปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ 4) การปรับตัวด้านความสัมพันธ์พึงพาระหว่างกัน

นอกจากนี้ได้สรุปถึงองค์ประกอบของการปรับตัวของบุคคลบนความต้องการพื้นฐานของมนุษย์คือ 1) ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ดังที่ได้กล่าวมาในตอนต้นอาจจะทำหน้าที่เป็นสิ่งแวดล้อมและกลไกการควบคุมทางสังคมของการปรับตัวก็ได้ตามสถานการณ์ 2) กระบวนการที่มีขั้นตอนการปรับตัวตั้งแต่การรับรู้ เรียนรู้ ตระหนัก ลองผิดลองถูก ตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธข้อมูล อันจะ

ไปสู่ภาวะและอัตราความเร่งของการปรับตัว 3) รูปแบบของการปรับตัวในเชิงปัจเจกบุคคลหรือ การพึ่งพากันในลักษณะเครือข่ายต่างๆ 4) พฤติกรรมอันเป็นผลของการปรับตัวการมีส่วนร่วม

ส่วน Lester D Crow and Alice Crow (1976) อธิบายว่าการปรับตัวเป็นความสัมพันธ์ ระหว่างเหตุผล และการปรับตัวของมนุษย์ จะประสบความสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความซับซ้อน ในธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติโดยการปรับตัวให้เข้ากับสังคม (The Social Judgment Theory of Attitudichange) มีความเชื่อว่ากระบวนการในการปรับตัวของบุคคล เกิดจากปฏิกิริยาของทัศนคติของบุคคลกับสิ่งแวดล้อมที่มีกระบวนการของการเปลี่ยนทัศนคติ 2 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการตัดสินใจและการวินิจฉัยข่าวสารที่ได้รับใหม่ โดยการเอาข่าวและความรู้ที่ เขาเคยได้รับมาพิจารณา 2) ขั้นตอนของทัศนคติที่เกิดหลังจากที่ได้วินิจฉัยหรือการตัดสินใจแล้ว

ขณะที่ พาร์สัน (สุเทพ สุนทรเกสซ์, 2535) ได้ให้ทัศนะว่าวิวัฒนาการทางสังคม มีข้อ สมมติฐานการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ว่าสังคมที่มีพัฒนาการย่อมมีความแตกต่างกันในโครงสร้าง (Structure) และหน้าที่สำคัญที่มีต่อสังคมส่วนรวม มีลักษณะเฉพาะและมีการปรับตัวเพิ่มมากขึ้น (Adaptive upgrading) ไปสู่พื้นฐานของความสำเร็จ (Achievement) ซึ่งสังคมจำเป็นต้องมีวิธีการที่ กำหนดวิถีทางที่เป็นเป้าหมายต่างๆของสังคม โดยมีระบบบรรทัดฐานทำหน้าที่เป็นเครื่องกำหนด วิถีทางที่จะบรรลุเป้าหมาย และความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับโครงสร้างสังคมถือเป็นบูรณาการ ระหว่างแบบแผนของค่านิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นในระดับสูง การจัดการที่ให้ความสำคัญ ในกระบวนการยอมรับภายในและการเรียนรู้ระเบียบสังคม อันเป็นสิ่งจำเป็นของสมาชิกที่คนใน สังคมจะต้องเรียนรู้สิ่งต่างๆ สถานภาพ บรรทัดฐานลำดับชั้นในสังคม เป็นแนวทางรับรู้ร่วมกันและ ถ่ายทอดไปสู่ตัวผู้กระทำภายใน ระบบกระบวนการเรียกร้องของสังคมที่ได้รับความสำเร็จ จนกลายเป็น ส่วนหนึ่งของความสำนึกของผู้กระทำ และเป็นมาตรการการควบคุมพฤติกรรมที่มีประสิทธิภาพ ให้สมาชิกยอมรับค่านิยมที่เหมาะสม

ดังนั้น ทั้งแนวคิดแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และเกี่ยวกับการปรับตัว เป็นแนวคิดที่เป็นการ แลกเปลี่ยนของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน การใช้แนวคิดดังกล่าวนี้เพื่อจะได้อาศัยการวิเคราะห์ผลการศึกษาที่เชื่อมโยงของภูมิปัญญา และองค์ประกอบของภูมิปัญญาว่า กระบวนการที่มีอิทธิพลทั้งจากปัจจัยภายใน และภายนอกมีผลอย่างไรบ้างต่อภูมิปัญญาของชุมชนไทยที่นำไปสู่การจัดการความหลากหลาย ทางชีวภาพพืชสมุนไพร

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงทำให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการจัดระเบียบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมต่างๆ จารีตประเพณี ของชุมชนและมีการปฏิบัติต่อกันมาของชนรุ่นต่อๆมา ซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรม วัฒนธรรมได้มีการให้นิยามไว้หลายประการ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์.บก., อ้างแล้ว, หน้า 78-80) ได้กล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่าเป็นความต้องการมีชีวิตรอดของมนุษย์ และได้สร้างสิ่งประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบและวิธีการที่จะทำให้โอกาสในการมีชีวิตรอดปลอดภัย และสืบต่อลูกหลาน สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาไม่ได้มีอยู่ตามธรรมชาติเรียกว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งสิ่งทีมนุษย์สร้างขึ้นทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นเบื้องหลังของการสร้างวัฒนธรรมทางรูปธรรมขึ้นมา ซึ่งหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมนามธรรมคือระบบคิดหรือความคิดของมนุษย์นั่นเอง

และกาญจนา แก้วเทพ (2533, หน้า 7) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทาง และแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมรวบรวมทั้งความคิดต่างๆที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุดิบของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรมคือ ความรู้ที่คิด และการปฏิบัติของมนุษย์เอง โดยจะต้องมีระบบคุณธรรม และจริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้ และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิต

นอกจากนี้บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมว่า คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกชนและคนในชุมชน ในชีวิตจริงทั้งหมด ในแง่นี้ วัฒนธรรมไม่ใช่ สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ความเชื่อ และด้านอำนาจการตัดสินใจ (การเมือง) ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก อันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม

ในการศึกษาวัฒนธรรมได้ใช้วิธีการทางสังคมวิทยาและมนุษยวิทยาได้มีแนวโน้มที่ให้ความสำคัญของชุมชนหรือหมู่บ้าน โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนหมู่บ้านและระบบสังคมภายนอกโดยการติดตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายรูปแบบของความคิดที่มีอยู่ เบื้องหลังของพฤติกรรมทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลกระทบที่มาจาก

ภายนอกชุมชนเช่นงานศึกษาของ ชัยนัต์ วรรณะภูติ, อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในรัฐกับหมู่บ้าน (อนัญญา ภูซงคกุล, 2533)

ความสนใจแนวประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชุมชนได้มีการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยเพิ่มมากขึ้น เช่น งานศึกษาวัฒนธรรมไทยสิบสองปีนา งานศึกษาวัฒนธรรมไทยอาหม ฯลฯ ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในอีกด้านหนึ่ง แง่มุมในการศึกษาวัฒนธรรมได้มีการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมในฐานะสิ่งที่เป็นคุณค่าภายในชุมชนมาเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนชนบทโดยอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองของชุมชน การศึกษามุ่งเน้นไปที่การค้นหาวิถีชีวิตและความต้องการของชาวบ้านจากประวัติศาสตร์ และการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการและอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการพัฒนานี้เรียกว่า “แนววัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งนักพัฒนาอาวุโส บำรุง บุญปัญญาเป็นผู้เสนอ แนวคิดดังกล่าว โดยปรากฏอยู่ในหนังสือศรัทธาทรงชุมชนในนามบุญเพรง บ้านบางพูน และ บุญเทียน ทองประสาน ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา (2531)

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จึงมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน มองระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ การให้คุณค่า โดย วิเคราะห์เชิงองค์รวม (Holistic Approach) ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และกาญจนา แก้วเทพ (2533) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกันในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชน และจะมีความคุ้นเคย และกระชับแน่นแฟ้นกันมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง และมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตร หรือการพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติเป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์และเพราะว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาสภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ต่อมาได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้นๆ วิธีที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ที่ได้ปฏิบัติกันมาก

ก็คือ อาศัยพิธีกรรมเป็นการบันทึกความรู้ และถ่ายทอดความรู้ในชนรุ่นต่อไป วิธีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมที่ยอมรับความสัมพันธ์ต่างๆ ดังกล่าวและยึดถือปฏิบัติในสิ่งที่สังคมได้สร้างขึ้นมา เหล่านี้เรียกว่าเป็นคุณค่าหรือความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม”

วัฒนธรรมเกิดจากการที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงทำให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการจัดระบบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมต่างๆ จารีตประเพณี ของชุมชนและมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาของชนรุ่นต่อๆมา และสั่งสมจนกลายเป็นผลึกทางความคิด ซึ่งในชุมชนที่มีกระบวนการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ จึงมีความจำเป็นที่สมาชิกในชุมชนจะต้องเรียนรู้และถ่ายทอดให้กันและกันในรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกัน อาทิในการประกอบพิธีกรรม การศึกษาที่แสดงความก้าวหน้าในการพัฒนาทางระบบนิเวศ ที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของ Rappaport (อ้างในยศ สันตสมบัติ, 2533, หน้า 44) พบว่าพิธีกรรมบางอย่างเป็นกลวิธีทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อจัดการให้ระบบนิเวศเกิดความสมดุล ดังนั้นการประกอบพิธีกรรมบนพื้นฐานความเชื่อของคนในชุมชนหนึ่งจึงเป็นการตอกย้ำให้ชนรุ่นหลังได้รับรู้และเกิดการปฏิบัติตามได้อย่างสอดคล้อง และเหมาะสม ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหลาย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2533) ได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

“ความรู้ทั้งหลายจะตั้งอยู่ลอยๆไม่ได้ จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมเกื้อหนุนให้ความรู้ดำรงอยู่ และสามารถนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ซึ่งวัฒนธรรมนั้นจะเน้นหนักทางด้านอุดมการณ์เป็นสำคัญ”

ความสำคัญก็คือองค์ความรู้ของคนภายในชุมชนเกิดจากการหลอมรวมเอาธรรมชาติรอบข้างกับตัวตนของความเป็นคนเข้าเป็นหนึ่งเดียวอย่างเป็นเอกภาพแล้วพัฒนากลับกรองสังเคราะห์ออกมาเป็นแนวคิดอุดมการณ์ของสังคมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ และจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติให้เกิดความสมดุล โดยเจตนามุ่งหมายเพื่อนำความรู้ที่ผ่านการสั่งสอนมาใช้ในการแก้ไขปัญหา สามารถดำเนินชีวิตไปตามครรลองได้อย่างสงบสุข ซึ่งตัวองค์ความรู้ที่เองที่เป็นส่วนที่เชื่อมประสานระบบหรือโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533, หน้า 12-13) ได้เสนอไว้ 3 ประการ คือ

1. ระบบการผลิต หรือระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
3. ระบบทางความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่าและพิธีกรรม

ในด้านการให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ หรือความเชื่อในการทำความดี ฯลฯ ดังที่ปรากฏให้เห็นในหลายๆชุมชน ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นส่วน

หนึ่งที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมา มีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง แต่ในกระบวนการพัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชาชน นอกจากจะมีส่วนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้ว ยังมีส่วนที่สร้างจากอำนาจ (รัฐ) เพื่อใช้ครอบงำ ซึ่งส่วนนี้จากสังคมในอดีตจะเห็นว่าชุมชนดั้งเดิมมีความพยายามที่จะต่อต้าน จึงทำให้ส่วนที่เกิดจากการปรับตัวหรือการผลิตความคิดอุดมการณ์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชนภายใน (บุญเทียน ทองประสาน, อ้างแล้ว, หน้า 65-72)

การปฏิวัติวัฒนธรรม กระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมก็ยังไม่ได้ถูกทำลาย เพียงแต่ถูกครอบงำไปส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสภายใต้กระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ยุคใหม่ที่อยู่ในยุคที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบวิถีตะวันตก โดยมีกลไกที่ถูกชักใยควบคุมจากส่วนกลาง (รัฐ) (เสรี พงษ์พิศ, 2534, หน้า 70) โครงสร้างของชุมชนยังไม่ได้แตกสลาย แม้จะกระทบกระเทือนและค่อยๆ เปลี่ยนไปในการปรับตัวเข้าสู่กระแสหลัก ซึ่งสอดคล้องกับ กาญจนา แก้วเทพ ได้กล่าวถึงกระบวนการทางวัฒนธรรม เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางสังคม ชุมชนก็จะมีการปรับตัวหรือสร้างใหม่ทางอุดมการณ์อยู่เสมอซึ่งการปรับตัวหรือสร้างใหม่นี้อาจจะออกมาในรูปของ

1. รับทั้งหมด
2. ปรับบางส่วน
3. ต่อต้าน/ปฏิเสธ
4. รับแต่รูปแต่ไม่รับเนื้อหา

เสรี พงษ์พิศ (2534) ได้กล่าวถึง กระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมที่ทำอย่างมีสติและปัญญา ย่อมต้องพิจารณาให้ถ่องแท้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมต่อชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม สืบทอดคุณค่าดั้งเดิมโดยไม่ยึดมั่นถือมั่น รู้จักวิเคราะห์แยกแยะระหว่างรูปแบบ และเนื้อหาคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม เคารพในสิทธิของประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม และได้แบ่งกระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมออกเป็นดังนี้

1. การอนุรักษ์ ที่ผ่านมาพิจารณาแต่เพียงวัตถุโดยแยกออกจากวิถีชีวิตชุมชน และมักจะอนุรักษ์เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ เช่นการท่องเที่ยวและการค้า แม้แต่ประเพณีพิธีกรรมก็อนุรักษ์ไว้ด้วยวัตถุประสงค์นี้ เช่น การจัดงานแห่เทียนพรรษา ฯลฯ ซึ่งคงไว้แต่รูปแบบและเพื่อวัตถุประสงค์อื่นหาได้มีคุณค่าแก่ชีวิตโดยรวมดังที่เป็นอยู่ในชุมชนหมู่บ้านไม่ ยังภูมิปัญญาพื้นบ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้จารึกไว้ในแผ่นศิลา หรือโบราณวัตถุอยู่ในตัวประชาชนและผู้เฒ่าชาวบ้านในพิธีกรรม และวิถีปฏิบัติต่างๆ

2. การฟื้นฟูวัฒนธรรมจำนวนหนึ่งได้ลบเลือนหายไป หรือถูกครอบงำ หากจำเป็นย่อมต้องหาทางฟื้นฟูบูรณะ แต่ไม่ใช่การฟื้นฟูโบราณสถานเพื่อผลทางเศรษฐกิจ ฟื้นฟูลายผ้าจิดเพื่อผลทาง

การค้า พื้นฟูการผูกเถี่ยวเพื่อผลทางการปกครองแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ทำไปด้วยประโยชน์สุขของประชาชนในท้องถิ่นเป็นหลัก

3. การประยุกต์วัฒนธรรมเป็นชีวิตที่เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเชื่องช้าในอดีตกาล จนแทบจะหารอยต่อระหว่างวัฒนธรรมเก่ากับวัฒนธรรมใหม่ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงแต่เดิมนั้นเกิดขึ้นในกระบวนการที่สัมพันธ์กัน ไม่ได้มีความขัดแย้งเหมือนดังที่เป็นอยู่ระหว่างสองกระบวนการ หรือวัฒนธรรมสองกระแสอย่างในปัจจุบันซึ่ง “บังคับ” ให้เลือกระหว่างของเก่ากับของใหม่ โดยไม่มีการประนีประนอมหรือประยุกต์การปรับปรนทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้คนเห็นคุณค่าของทั้งของเก่า และของใหม่สืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ ซึ่งไม่ได้ทำลายคุณค่าดั้งเดิม

4. การสร้างใหม่ เส้นแบ่งระหว่างการประยุกต์กับการสร้างใหม่ทางวัฒนธรรมอาจเห็นไม่ชัด เพราะไม่มีอะไรเกิดใหม่โดยไม่สัมพันธ์กับสิ่งเก่า อย่างไรก็ตามการสร้างใหม่น่าจะรวมความถึงกระบวนการ “ผลิตซ้ำ” หรือ “ผลิตใหม่” (Reproduction) ทางวัฒนธรรมอันอาจหมายถึงกระบวนการทั้งสามที่กล่าวมาข้างต้น เพียงแต่การสร้างใหม่มีสัดส่วนองค์ประกอบของ “ความใหม่” มากกว่า “ความเก่า” เท่านั้น

งานศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้นำเอาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มาเป็นแนวคิดในการศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน และองค์ประกอบของภูมิปัญญาโดยเน้นที่ระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของชุมชนที่มีอยู่และได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีความสัมพันธ์กับสถานภาพของคนและโครงสร้างทางสังคมในบริบทของการพึ่งพา การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การฟื้นฟูพืชสมุนไพรภายใต้เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสภาพแวดล้อมภายนอกชุมชน

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์นิเวศ

การศึกษาแนวชาติพันธุ์นิเวศ เป็นการพยายามเข้าถึงมุมมอง หรือโลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อระบบนิเวศของท้องถิ่น อันนำไปสู่ความเข้าใจต่อภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นระบบคิด ระบบคุณค่า ความเชื่อ และองค์ความรู้ต่อนิเวศ จำเป็นต้องอาศัยมุมมอง หรือความรู้จากภายใน (Emic) ของ ชุมชนเป็นสำคัญ (กฤษณา บุญชัย, อ่างแก้ว, หน้า 31)

Domingo : 1984 (อ้างในปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2535) ได้ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับนิเวศวิทยาที่กลุ่มชนต่างๆมีต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศที่เขาอาศัยอยู่ โดยได้แบ่งประเด็นที่สนใจได้เป็น 3 ลักษณะคือ

1. เป็นการศึกษากระบวนการรู้พื้นเมือง (ความรู้ในประวัติศาสตร์ธรรมชาติ) และแบบแผนประเพณีในการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศ
2. กลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างกันของสิ่งมีชีวิตในระบบจักรวาล
3. การศึกษาปรากฏการณ์สภาพแวดล้อมภายใต้ความคิด ความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรมเฉพาะ และการศึกษาว่า ประชาชนในวัฒนธรรมที่ต่างกัน รับรู้ และจำแนกสภาพแวดล้อมของพวกเขาแตกต่างกันอย่างไร

โดยมีข้อสมมติฐานที่สำคัญของแนวการศึกษานี้คือ

1. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ทั้งนี้เพราะในบริบทของการตอบสนองแรงกระตุ้นของสิ่งแวดล้อมนั้น ปัจจัยเรื่องโลกทัศน์มีผลโดยตรงต่อการกระทำของมนุษย์ และมนุษย์ไม่ได้ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง แต่จะตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายใต้ความรับรู้ของเขา ซึ่งผ่านกระบวนการคิด และการนิยามด้วยภาษาของกลุ่มวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมในที่นี้จึงเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจ (Cognized environment)
2. กลุ่มต่างทางวัฒนธรรม ซึ่งขึ้นกับเงื่อนไขทางสังคม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม และประสบการณ์ที่ต่างกัน ย่อมรับรู้และนิยามโลกแตกต่างกัน ทั้งนี้ระดับความเหมือนและความต่างขึ้นกับเงื่อนไขในการเผชิญหน้ากับปัญหา และกระบวนการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาานั้น
3. การเข้าใจโมทัศน์พื้นฐานของกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะสามารถทำให้เข้าใจหรือคาดการณ์ได้ถึงแบบพฤติกรรม และการกระทำของกลุ่มคนในวัฒนธรรมนั้น

และ Domingo ยังได้แบ่งระดับของการศึกษาความรู้ทางนิเวศวิทยาท้องถิ่น ตามลักษณะการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. การศึกษาความรู้ในการจำแนกองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับระบบความคิด กฎ โครงสร้างในการนิยามปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยศึกษาผ่านทางภาษา และงานศึกษาเกี่ยวกับการจำแนกประเภทสิ่งแวดล้อมเพื่อการปรับตัวในการอยู่รอดของชุมชน
2. การศึกษาระบบความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติและความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศ ซึ่งส่วนใหญ่งานศึกษาในระดับนี้จะไปไกลกว่าการจำแนกประเภทขององค์

ประกอบทางนิเวศ โดยก้าวไปถึงแนวคิดที่กลุ่มวัฒนธรรมมีต่อระบบนิเวศ และองค์ประกอบทางนิเวศนั้นๆ ตลอดจนแนวคิดที่มีต่อโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสิ่งแวดล้อม

3. การศึกษาอิทธิพลของความรู้ และการรับรู้ที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การศึกษาในระดับนี้มุ่งประเด็นไปยังความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม จากทัศนะภายในกลุ่มวัฒนธรรมเอง (Inside view) ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานของประสบการณ์ที่มี และการรับรู้ในเรื่องอิทธิพลที่ธรรมชาติมีต่อชีวิตมนุษย์ ในระดับการวิเคราะห์นั้น อาจแยกได้เป็น 3 ประเภทคือ 1) ความเชื่อเรื่องวิญญาณ (Animism) หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ อันมีฐานะศักดิ์สิทธิ์ในการคุ้มครองธรรมชาติ 2) ความเชื่อในเรื่องโรคและความเจ็บป่วย อันเป็นการอธิบายมูลเหตุของความเจ็บป่วยซึ่งสัมพันธ์กับการประพาศิคิดแบบแผน หรือบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนภาวะไม่สมดุลระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เช่น การล่าสัตว์มากเกินไปจนความจำเป็น การเก็บเกี่ยวพืชผลมากเกินไปในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่น้อย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติและเป็นสาเหตุความเจ็บป่วยในที่สุด 3) ความเชื่อเรื่องสัตว์ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์อันมีความหมายในระบบธรรมชาติและชีวิตมนุษย์

4. การศึกษาคติความเชื่อพื้นบ้าน การศึกษาความรู้แนววิทยาศาสตร์พื้นบ้านในระดับนี้ เป็นการอธิบายความต่อเนื่องของกฎเกณฑ์ โครงสร้างของแนวคิดการจัดจำแนกประเภทคุณค่า และความเชื่อที่จัดวางตัวอยู่บนหลักการทางทฤษฎี เช่นเดียวกับปรัชญาหรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ คติความเชื่อพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่สามารถจะตอบคำถามสำคัญได้ เช่น คนในกลุ่มวัฒนธรรมรับรู้โลก และจักรวาลเป็นอย่างไร ในรูปแบบอย่างไร อะไรคือข้อจำกัดและขอบเขตของจักรวาลที่รับรู้ พวกเขาเป็นใครและมีความสัมพันธ์อย่างไรในระบบจักรวาลนี้ การศึกษาคติความเชื่อพื้นบ้านนั้นไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็น โลกทัศน์ของจักรวาลวิทยาของกลุ่มชนเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นการจัดวางลำดับชั้นของภูมิศาสตร์ และอำนาจ ขององค์ประกอบต่างๆ ในระบบจักรวาล อันเป็นหลักการแห่งการผสมกลมกลืนทางธรรมชาติระหว่างโลกและจักรวาล

นอกจากนี้ Marten : 1985 (อ้างในปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2535) ยังได้แบ่งความรู้นิเวศท้องถิ่นของการวิเคราะห์ในการศึกษา ตามระดับความซับซ้อนในการรับรู้และการใช้ความรู้ได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ความรู้ซึ่งส่งผ่านจากคนในรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งในสังคม ซึ่งถูกใช้ร่วมกันในกลุ่มวัฒนธรรม (Traditional knowledge) ผ่านทางคติความเชื่อพื้นบ้าน บริบททางพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ลักษณะที่สอง ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ส่วนบุคคล (Personal knowledge) ซึ่งเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการรับรู้และฝึกฝนที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีความแปรผันไปตามอายุ เพศ สถานภาพของคนในสังคมนั้น

การศึกษาที่ผ่านมากลุ่มเป้าหมายที่เป็นที่สนใจในการศึกษาส่วนใหญ่จะศึกษาในชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งในประเทศไทยได้มีกลุ่มชาติพันธุ์อยู่มากมายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะในภาคเหนือของประเทศและดั่งที่บุญยงค์ เกศเทศ ได้จำแนกไว้กลุ่มชนในประเทศไทยมีถึง 8 กลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ๆ ซึ่งแตกแขนงไปอีกไม่ต่ำกว่า 43 ชนเผ่า (บุญยงค์ เกศเทศ. 2536. หน้า 111) อันนำไปสู่การมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ชาติพันธุ์ไทลื้อในประเทศไทยในท่ามกลางกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติตามประเพณีและการประกอบพิธีกรรมบางอย่างค่อยๆเสื่อมลง แต่ก็ยังมีประเพณีและพิธีกรรมหลายอย่างที่ปฏิบัติกันอยู่ มีงานศึกษาที่สอดคล้องกันเกี่ยวกับไทลื้อ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในด้านศิลปะและสังคมวัฒนธรรม เช่นการ ค้นคว้าเรื่องราวไทลื้อของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เขียนหนังสือเรื่อง “คนไทยในสิบสองปันนา” และ “สามสิบชาติในเชียงราย” ซึ่งได้กล่าวถึงวัฒนธรรมประเพณีและเรื่องราวต่างๆของชาวไทยในสิบสองปันนา การศึกษาสังคมวัฒนธรรมของชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงคำของ Micheal Meorman นักมนุษยวิทยาชาวอเมริกัน โดยเขียนเป็นบทความลงใน American Anthropologist เมื่อปี ค.ศ.1965 เรื่อง Ethnic identification in a complex civilization : who are the Lue? และบทความในหนังสือ Southeast Asian Tribes, Minorities and Nations เรื่อง A minority and its government : The Thai-Lue of Northern Thailand เมื่อ ค.ศ.1967 Ronald D. Renard ได้ศึกษาเรื่อง Changing Perspectives on the Lu : Preliminary Thoughts เมื่อ ค.ศ.1988 Shigeharu Tanabe ได้ศึกษาและเขียนบทความเรื่อง Guardian Spirit Cults of the Thai Lu in Yunan and Socialist Transformation.เมื่อ ค.ศ.1983 และเรื่อง Spirits and Ideological Discourse : The Lu Guardian Cults in Yunan.เมื่อค.ศ.1988 งานศึกษาดังกล่าวเน้นความเป็นมา อุดมคติทางชาติพันธุ์และวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทลื้อ ที่ทำให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

การใช้แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิตในด้านต่างๆของชาวไทลื้อ ซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมโยงของปัจจัยต่างๆที่มีผลต่อระบบคิด โลกทัศน์ ความเชื่อเพื่อจะได้สะท้อนมิติมุมมองเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ไทลื้อทั้งในมิติของการดูแลสุขภาพอนามัยและนำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรว่ามีวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ ความเชื่อ ที่มีต่อพืชสมุนไพร ตลอดจนถึงการให้คุณค่าในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในวิถีชีวิตของไทลื้อเองว่าเป็นอย่างไร

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

นักชีววิทยาให้ความสนใจที่จะศึกษาด้านพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ในป่าเขตร้อนชื้น และได้ค้นพบว่าชนพื้นเมืองในป่าเขตร้อนชื้นมีความรู้หรือภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก ทั้งในด้านอาหาร สมุนไพร การใช้สอยต่างๆ การแสวงหาความรู้ของนักชีววิทยาจึงเป็นไปได้ง่ายมากขึ้นหากศึกษาจากภูมิปัญญาของชนพื้นเมือง ศาสตร์ที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพจึงได้เริ่มหันมามิติทางสังคมของชนพื้นเมืองที่เกี่ยวข้องอันเป็นที่มาของการกำเนิดวิชา "พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน" (Ethnobotany) เมื่อเกือบ 50 ปีที่ผ่านมา (กฤษฎา บุญชัย, อ้างแล้ว, หน้า 20 - 21)

พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน เป็นวิชาที่พัฒนามาจากพื้นฐานของชีววิทยา และมนุษยวิทยา ที่เริ่มหันมาสนใจภูมิปัญญาของชนพื้นเมือง พฤกษศาสตร์พื้นบ้านจึงอาจเรียกได้ว่าเป็น "สหวิทยาการ" (Martin, 1992, อ้างในกฤษฎา บุญชัย, หน้า 21) ทำให้เกิดการยอมรับความรู้หรือภูมิปัญญาของชนพื้นเมือง การศึกษาด้านพฤกษศาสตร์ในต่างประเทศ Wilson and Woldo Gere Marian : 1979 (อ้างในเขาวนิศย์ พลพิมพ์, 2539) ได้ศึกษาในพื้นที่ส่วนหนึ่งของเอธิโอเปีย พบว่า *Cissus jatrophoides* นำรากมาบดผสมกับน้ำผึ้งแล้วคั้นรักษาอาการบาดแผลงูกัด และนำพืชในวงศ์ Asteraceae คือ *Vernonia amygdalina* นำใบมาต้มน้ำมีสรรพคุณควบคุมให้ผู้หญิงมีประจำเดือนปกติ และ Jain and Borthakur : 1980 ศึกษาพฤกษศาสตร์ชาวเขาที่ Nagaland ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย พบว่าเอื้องหมายนา (*Costus speciosus* Smith) ใช้รักษาอาการไข้สูง ปวดศีรษะ นอกจากนี้ Wee : 1989 (เขาวนิศย์ พลพิมพ์, อ้างแล้ว) ได้ศึกษาพบว่า ชาวจีนทั้งในประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ และชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศ ไต้หวัน สิงคโปร์ มาเลเซีย และอินโดนีเซีย มีการใช้พืชสมุนไพรถึง 352 ชนิด

การศึกษพฤกษศาสตร์ในประเทศไทย ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาการจำแนกพืชในด้านการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ซึ่ง เต็ม สมิตินันท์ และวีระชัย ฉ นกร (2534) ได้แบ่งพืชออกเป็นกลุ่มหลักๆ 5 กลุ่ม คือ เป็นอาหาร สร้างที่อยู่อาศัย เป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นยารักษาโรค และเป็นเครื่องหมาย สัญลักษณ์ความเชื่อต่างๆ ส่วนใหญ่แล้วการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านโดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบนจะเป็นการศึกษาเชิงสำรวจถึงชนิดของพืชที่ใช้ประโยชน์ในกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูง เช่น งานศึกษาของปรัชญา ศรีสง่า และคณะ (เอกสารสัมมนาพฤกษศาสตร์ไทยในอนาคต, 2537) ได้ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งลาข หมู่บ้านแม่สาใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีการใช้พืชสมุนไพรจำนวน 40 ชนิดจัดอยู่ใน 36 สกุล 28 วงศ์ ซึ่งพืชที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นพืชที่นำมาจากป่า บางส่วนปลูกเอง และงานศึกษาของจันทรรักษ์ ไทวรานนท์ และคณะ (เอกสารสัมมนาพฤกษศาสตร์ไทยในอนาคต, 2537) ได้ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลีซอ หมู่บ้านลุ่ม

จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีการใช้พืชสมุนไพรจำนวน 10 ชนิดจัดอยู่ใน 10 สกุล 8 วงศ์ และพบว่า ประเพณีและกฎเกณฑ์ของเผ่ามีข้อห้ามในการที่จะถ่ายทอดความรู้กับผู้ที่ไม่ใช่ศิษย์ พืชบางชนิดนำมาจากป่า เช่น เสี้ยวเครือ สدابเร่งสาบกำมะขามแป ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้าน และพืชบางชนิดปลูกไว้ในสวนครัวเรือน พืชบางชนิดใช้ในการประกอบพิธีกรรม เช่น ปลูกไว้ไม่ให้ผีเข้าบ้านได้แก่ ลูกคะ ใช้ประกอบพิธีกรรมปีใหม่ ได้แก่ สนสามใบ พืชที่เป็นมงคลได้แก่ ฟ้ามุ่ยที่นิยมปลูกไว้ทุกบ้าน

นอกจากนี้วารภรณ์ ปันฉวลี และคณะ (2538) ได้ศึกษาการสำรวจการใช้สมุนไพรของชาวเขา และการใช้สมุนไพรของชาวอีเก้อในจังหวัดเชียงราย พบว่าจากการสำรวจการใช้พืชสมุนไพรในชนเผ่าเย้าจำนวนสองหมู่บ้านพบว่ามีการใช้พืชสมุนไพรจำนวน 74 ชนิด ในชาวอีเก้อจำนวนสองหมู่บ้านมีการใช้พืชสมุนไพรจำนวน 64 ชนิด ในชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่ยางห้ามีการใช้จำนวน 37 ชนิด และในชาวเขาเผ่าม้งบ้านป่าเกี๊ยะมีการใช้จำนวน 48 ชนิด

ส่วนเขาวนิตย์ พลพิมพ์ (2539) ได้ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าต่างๆ ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งน้อย และหนองเขียว จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ เผ่าคะฉิ่น ละว้า มูเซอแดง มูเซอดำ และ จีนฮ่อ พบว่า มีการใช้พืชถึง 91 วงศ์ (Family) 204 สกุล (Genus) 269 ชนิด (Species) โดยเผ่าคะฉิ่นมีการใช้พืช 43 วงศ์ 104 สกุล 124 ชนิด เผ่าละว้า มีการใช้พืช 42 วงศ์ 76 สกุล 85 ชนิด เผ่ามูเซอแดงมีการใช้พืช 58 วงศ์ 90 สกุล 122 ชนิด เผ่ามูเซอดำมีการใช้พืช 35 วงศ์ 69 สกุล 80 ชนิด และจีนฮ่อมีการใช้พืช 44 วงศ์ 77 สกุล 93 ชนิด โดยพืชที่น่าสนใจคือ ลิ่นคู้ (*Polygonum paleaceum* Wall.) ชาวมูเซอแดงใช้รักษาอาการท้องร่วง ชาวมูเซอดำใช้รากคั้นหญ้าตีนควาย (*Swertia angustifolia* Ham.) คั้นคั้นรักษาโรคมะลาเรีย ชาวละว้าและจีนฮ่อใช้รากพุทธรักษากินหัว (*Canna edulis* Kerr.) ฝนละลายน้ำคั้นเป็นยาชูกำลัง ส่วนมูเซอดำใช้รากม้าสามต้อน (*Asparagus filieinus* Buch. - Ham.) ดองเหล้าหรือคั้นน้ำคั้น ชาวละว้าใช้ยางจากต้นเงาะเปี๊ยะ (*Lobelia* Sp.) เป็นยาพิษอาบลูกดอก ชาวมูเซอดำและมูเซอแดงใช้ใบราชวัติ (*Buddleja asistica* Lour.) แทนสมุนไพรชักล้าง และชาวจีนฮ่อเชื่อว่าการปลูกต้นเทียนบ้าน (*Impatiens balsamina* Linn.) ไว้ในบริเวณบ้านช่วยป้องกันภูเข้าบ้าน

งานศึกษาค้างกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงการ ใช้ประโยชน์จากพืชในชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงที่มีการใช้พืชเพื่อเป็นยารักษาโรค บรรเทาความเจ็บป่วยของคนในชุมชน เป็นการศึกษาที่เน้นทางด้านพฤกษศาสตร์ว่าในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีการใช้พืชอะไรบ้างเป็นยา

จากงานศึกษาทางพฤกษศาสตร์ที่กล่าวมาทำให้เห็นถึงการ ใช้ประโยชน์จากพืชเพื่อเป็นยารักษาโรคในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แนวทางดังกล่าวได้อาศัยกระบวนการทางมนุษยวิทยาเป็นฐาน

โดยมีศาสตร์ทางชีววิทยามาเป็นตัวแปลงองค์ความรู้ ซึ่งจุดสนใจมุ่งเน้นที่กระบวนการถอดองค์ความรู้ของชนพื้นเมืองที่มีต่อพืชสมุนไพร แต่ไม่ได้เน้นการวิเคราะห์ถึงระบบคิด โลกทัศน์ การให้คุณค่าของชุมชนในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ซึ่งการศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในครั้งนี้ เป็นการเจาะเน้นถึงวิธีคิดคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่า แต่การจะศึกษาให้ทราบถึงภูมิปัญญาดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยฐานทางด้านพฤกษศาสตร์มาเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อจะเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญากับพืชที่ใช้เป็นยา อันจะนำไปสู่วิธีการจัดการที่มีต่อพืชสมุนไพร ว่ามีการจัดการอย่างไร

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาทางมนุษยวิทยาการแพทย์ (Medical Anthropology) ในการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรมีอยู่บ้าง เช่น W.H.River หรือ Federick Dunn (อ้างในกฤษฎา บุญชัย, หน้า 23) ที่ศึกษาทางชาติพันธุ์การแพทย์หรือการแพทย์พื้นบ้านในชนพื้นเมืองต่างๆ โดยเน้นหนักที่ประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งในโลกทัศน์ กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งนำไปสู่การวินิจฉัยโรค การรักษาโรคที่ใช้ทรัพยากรชีวภาพของท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญ

ภูมิหลังงานศึกษาการใช้พืชสมุนไพรในมิติสังคมวัฒนธรรม ในประเทศไทยได้มีการศึกษาทางมนุษยวิทยาการแพทย์เกี่ยวข้องกับพืชสมุนไพรในประเทศไทย ซึ่งเสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ ได้รวบรวมไว้ในหนังสือสถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข (2539) งานวิจัยด้านนี้ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาทางสังคมศาสตร์โดยใช้วิธีการวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ประเด็นการศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งในงานวิจัยเรื่องหนึ่งๆมักมีเนื้อหาที่ครอบคลุมทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับหมอพื้นบ้าน องค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้าน วิธีการรักษา ผู้ป่วยที่มาใช้บริการการแพทย์พื้นบ้านและยาที่นำมารักษา ซึ่งอาจพอจะยกตัวอย่างงานศึกษาวิจัยดังนี้

การศึกษาหมอสมุนไพร

งานวิจัยที่เน้นเฉพาะหมอสมุนไพรตรงๆมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับหมอพื้นบ้านทั่ว ๆ ไป และหมอสมุนไพรบ้าง เท่าที่พบมีงานศึกษาของ มณีวรรณ ศิวินิม (2534) เรื่องการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในกลุ่มน้ำทำเงิน : อดีตและปัจจุบัน เป็นการศึกษาระบบการรักษาโรคพื้นบ้านในเชิงมานุษยวิทยาการแพทย์ ข้อมูลในการศึกษาส่วนใหญ่ได้มาจากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านและผู้ช่วย เจ้าของร้านขายยาแผนโบราณในท้องถิ่น ผู้มารับการรักษาและ

ญาติที่มาด้วย ผลการศึกษาพบว่าถึงแม้เขตลุ่มน้ำทำเงินจะอยู่ใกล้กับชุมชนเมือง แต่การรักษาโรคด้วยสมุนไพรก็ยังเป็นที่นิยมแพร่หลาย ประชาชนยังใช้บริการการแพทย์ทั้งแบบพื้นบ้าน และสมัยใหม่ควบคู่กันไป การรักษาโรคด้วยสมุนไพรมักใช้กับโรคที่เชื่อว่ารักษาด้วยวิธีการสมัยใหม่ไม่ได้ผล โรคที่ไม่ร้ายแรง โดยเฉพาะโรคเด็กและโรคเรื้อรัง ในอดีตหมอสมุนไพรจะมาจากผู้ที่มีการศึกษาดี ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว สนใจศึกษาเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่ได้หวังจะยึดเป็นอาชีพ การถ่ายทอดความรู้เป็นไปในลักษณะตัวต่อตัว หมอสมุนไพรมีสถานภาพการรักษาค่อนข้างสูง ในปัจจุบันหมอสมุนไพรยังคงมีบทบาทและวิธีการรักษาโรคคล้ายคลึงกันในอดีตแต่เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศวิทยา หมอสมุนไพรมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ เพราะขาดการสนับสนุนจากรัฐบาลเท่าที่ควร ปัจจุบันผู้สนใจเป็นหมอน้อยลง หมอรุ่นใหม่มักมีบรรพบุรุษเป็นหมอสมุนไพร มีการเรียนรู้แบบตัวต่อตัวมาบ้าง ระยะเวลาการเรียนและฝึกหัดการรักษาโรคน้อยลงเพราะหาอ่านเอาจากตำรา และเรียนตามหลักสูตรโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ หมอพื้นบ้านมีการปรับตัวเลียนแบบการแพทย์สมัยใหม่ในด้านการตรวจรักษาโรค เครื่องมือแพทย์ และยาที่ใช้ ในขณะที่แพทย์สมัยใหม่ก็เน้นแค่การสกัดตัวยาสมุนไพรมาใช้โดยไม่สนใจความรู้ เกี่ยวกับการแพทย์แผนโบราณอีกทั้งการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้ที่คืนทำให้สมุนไพรหายากและมีราคาแพงขึ้น

ส่วนการศึกษาถึงองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านมีงานศึกษาของ เสาวภาพรศิริพงษ์ (2539) ได้ศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านไทยพ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์ พบว่าในประเด็นเกี่ยวกับบทบาทในการอนุรักษ์พืชพันธุ์สมุนไพร พ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์ ยังเป็นผู้มีบทบาทในการดำรงอยู่ของพืชพันธุ์สมุนไพร และองค์ความรู้ในเรื่องการใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรค และขณะเดียวกันก็ได้ทำหน้าที่แพร่กระจายความหลากหลายของพืชพันธุ์สมุนไพรด้วย

วิธีการรักษาพยาบาลของการแพทย์พื้นบ้าน

วิธีการรักษาพยาบาลของแพทย์พื้นบ้านมีการใช้วิธีการรักษาที่ผสมผสานกันทั้งองค์ความรู้เก่าและองค์ความรู้ใหม่ซึ่งมีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการรักษาของแพทย์พื้นบ้านได้แก่ งานของ อรทัย รวยอาจิณ และคณะ (2523) ศึกษาเรื่องบทบาทของแพทย์แผนโบราณในการพัฒนาสาธารณสุขไทย และพบว่าวิธีการรักษาโรคของการแพทย์พื้นบ้านนั้นส่วนใหญ่ใช้สมุนไพร ใช้พิธีกรรมต่าง ๆ และมีการประยุกต์ใช้อุปกรณ์การตรวจของแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้รับการต่อยอดถึงการปรับตัวและวิธีการรักษา ด้วยงานศึกษาของ มะลิ ลีวานานนท์และคณะ (2534) ที่พบว่ารูปแบบวิธีการรักษากระดูกมีทั้งใช้สมุนไพรร่วมกับพิธีกรรมและการบริการมดตา นอกจากนี้หมอกระดูกเหล่านี้ยังได้มีการปรับตัวทางเทคนิคการรักษาโดยการผสมผสานกับการแพทย์แผนปัจจุบันเช่น การใช้เอ็กซเรย์ ยาแก้อักเสบ เครื่อง ผ่าตัดและการเย็บแผลสด และงานศึกษาของ

รุ่งรังษิ วิบูลชัย (2538) ที่ได้ศึกษาและพบว่าวิธีการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านมีหลากหลายวิธี เช่น การใช้สมุนไพร คาถา นามนต์ การรักษาโดยการนวด ในระยะหลังมีการรักษาโดยใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์เข้ามาช่วย เช่น การดูจากฟิล์มเอ็กซเรย์ หรือการใช้ยาสมัยใหม่ควบคู่กันไปด้วย อย่างไรก็ตามขั้นตอนการรักษาโดยทั่ว ๆ ไปประกอบด้วยขั้นตอนการตั้งคาย ขั้นตอนการวินิจฉัยโรค ขั้นตอนการรักษาและขั้นตอนการปลงคาย

มีงานศึกษาเกี่ยวกับการเข้ารับการรักษาเมื่อยามเจ็บป่วยของชาวบ้านในภาคใต้ของ Louis Colomb (1985) พบว่ารูปแบบการรักษาพื้นบ้าน ในภาคใต้มี 3 รูปแบบคือ

- รักษาด้วยหมอสุมไพร โดยเชื่อว่าพื้นฐานการเกิดโรคเกี่ยวข้องกับธาตุ 4 เมื่อธาตุทั้ง 4 สมดุลร่างกายจะแข็งแรง จิตใจแจ่มใส วิญญาณที่ชั่วร้ายก็เข้าสิงไม่ได้
- รักษาด้วยนักจิตบำบัด ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์มีความเชื่อว่าความเจ็บป่วยต้องการการบำบัดทางจิตใจโดยการพูดคุย และใช้เครื่องรางของขลัง เวทมนต์ เป็นการให้กำลังใจผู้ป่วย
- รักษาด้วยหมอไสยศาสตร์ โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่า วิญญาณ เทพเจ้า ภูติผี ทำให้ร่างกายเสียสมดุลเกิดความเจ็บป่วย

และยังได้วิเคราะห์ถึงแนวโน้มและพฤติกรรมการรักษาโรคของคนไทยว่าส่วนใหญ่ชอบรักษาโรคจากแหล่งต่างๆ ที่เขามีความหวังและเชื่อถือไปพร้อมๆกัน เพราะเชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากหลายสาเหตุ การรักษาจึงผสมผสานหลายๆอย่างเข้าด้วยกันความหลากหลายเกิดจากความแตกต่างกันของวัฒนธรรมท้องถิ่นทำให้เกิดข้อดีของการแพทย์พื้นบ้านคือ ขาดการรวบรวมประสพการณ์ของความ ผิดพลาด หรือความล้มเหลวของการรักษาที่เคยผ่านมาแล้วอย่างเป็นระบบ อิทธิพลของการแพทย์แผนปัจจุบันที่แผ่เข้ามาในพื้นที่ที่มีผลกระทบต่อวิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านโดยมีการใช้ยาแผนปัจจุบัน และความเชื่อในเรื่องทฤษฎีเชื้อโรค ทฤษฎีการบำบัดโรคทางจิตใจมาใช้ วินิจฉัยโรคร่วมด้วย

ส่วน Viggo Brum และ Trond Schumacher (1987) ได้ศึกษาเรื่องการรักษาโรคด้วยสมุนไพรในภาคเหนือโดยเป็นการศึกษาเชิงสหวิทยาการ ซึ่งศึกษาถึงการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในเชิงพฤกษศาสตร์เคมีและการแพทย์พื้นบ้านในเขตเชียงใหม่ และลำพูน ผู้วิจัยได้เสนอว่า นักวิชาการมักมองการรักษาโรคว่ามีเพียงระบบเดียว แต่ในความเป็นจริงแล้วการรักษาพื้นบ้านมีความหลากหลายแตกต่างกันตามวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น นักวิชาการมักเน้นให้ความสำคัญกับระบบการแพทย์แผนโบราณที่ใช้กับกลุ่มหมอลวง (หมอแผนโบราณ) ซึ่งมีสถานภาพสูง มีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และวิธีการรักษาที่เป็นระบบมากกว่าหมอพื้นบ้านทั่วไป ผู้วิจัยยังพบว่าการรักษาโรคแบบพื้นบ้านจะค่อยๆ หดหายไป เพราะรัฐบาลได้ขยายระบบบริการการแพทย์แผนปัจจุบันออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ประชาชนหันไปใช้บริการกันมากขึ้น คนในท้องถิ่นไม่สนใจสืบทอด

วิธีการรักษาโรคแบบพื้นบ้านแต่พากันไปสนใจการแพทย์และหมอหลวง เพราะได้รับการยอมรับมากกว่า และสามารถสอบใบประกอบศิลปะได้ และสามารถดำเนินการรักษาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ผู้วิจัยได้ชี้แนวโน้มของการแพทย์พื้นบ้านในภาคเหนือว่าจะค่อย ๆ สูญไปที่สุดในที่สุด

การศึกษาในมิติทางสังคม วัฒนธรรมความเจ็บป่วย และพืชสมุนไพร

การศึกษามิติทางสังคม วัฒนธรรมเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการใช้พืชสมุนไพรมีงานศึกษามิติสังคมวัฒนธรรมของการใช้พืชสมุนไพรในชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดยโสธรพบว่าระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรนั้นสัมพันธ์กับสาเหตุความเจ็บป่วยและการวินิจฉัยอาการความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน โดยใช้สมุนไพรเพื่อปรับให้ธาตุในร่างกายสมดุล แบบแผนความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรและประสิทธิผลของสมุนไพรมี 3 ลักษณะคือใช้สมุนไพรอย่างเดี่ยว ใช้สมุนไพรร่วมกับกรรม "กลหรือเคล็ด" ใช้สมุนไพรร่วมกับพิธีกรรมและความแพร่หลายของการใช้สมุนไพรมีร้อยละ 41.4 (เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. 2532)

ส่วนสุวิไล เปรมศรีรัตน์ (2533) ได้ศึกษาวิธีการป้องกันและรักษาโรคแบบพื้นบ้านชาวขมุ และสนทนาสาธารณสุขการแพทย์ไทย - ขมุ พบว่าชาวขมูมีความเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ 2 ประการ คือ 1) สาเหตุทางธรรมชาติ มักเป็นความเจ็บป่วยธรรมดาๆ ไม่ซับซ้อน เช่น ท้องอืด ปวดท้อง เชื่อว่าเกิดจากการรับประทานอาหารแสลง หรือของเสีย หรือเป็นความเจ็บป่วยที่รู้สาเหตุชัดเจน เช่น ถูกแมลงกัดต่อย เป็นคุ่ม การรักษาประเภทนี้ส่วนใหญ่จะใช้สมุนไพรรักษา 2) สาเหตุจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยที่ซับซ้อนยากที่จะอธิบายด้วยเหตุผลทางธรรมชาติได้ ซึ่งเชื่อว่าจะเกิดจากการกระทำของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น ภูตผีหรือ ผีบรรพบุรุษ เพราะเชื่อว่าเกิดจากคนทำผิดหรือละเมิดข้อห้ามอะไรบางอย่าง การรักษาความเจ็บป่วย ส่วนมากจะทำพิธีขอมาด้วยการเช่น ไห้ว หรือ เลี้ยงผี

นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวขมูมีการใช้พืชและสมุนไพรพื้นบ้านในด้านต่างๆ ดังนี้ 1) การใช้เพื่อรักษาความเจ็บป่วย มีการใช้พืชสมุนไพร จำนวน 35 ชนิด 2) การใช้พืชในพิธีกรรมเลี้ยงผี และใช้กันผี จำนวน 8 ชนิด และในการป้องกันความเจ็บป่วยจะมีพิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมการรักษาป้องกันความเจ็บป่วยแบบ พื้นบ้านของชาวขมุ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของ "ความเชื่อเรื่องผี" โดยมีการเน้นเรื่องของจิตใจและเรื่องของสัญลักษณ์

จันทบูรณ์ สุทธิ (2533) ได้ศึกษาวิถีเข้า ในประเด็นเกี่ยวกับแบบแผนของความเจ็บป่วยพบว่า เผ่าเข้าได้จำแนกอาการความเจ็บป่วยเป็นสองชนิด คือ 1) ความเจ็บป่วยที่เกิดมีขึ้นกับขวัญ ของผู้ป่วย 2) ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับอวัยวะส่วนต่างๆของร่างกายผู้เจ็บป่วย โดยมีการแบ่งโรคออกเป็นระบบต่างๆ 16 ระบบโรค และมีการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรคถึง 58 ชนิด

ด้านการศึกษาทางด้านการแพทย์พื้นบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ได้มีงานศึกษาของ ภรตี อุภจิตร (2536) ศึกษาการแพทย์พื้นบ้านของไทยลื้อ:กรณีศึกษา บ้านท่าฟ้าเหนือ จังหวัดพะเยา พบว่าการแพทย์พื้นบ้านของไทยลื้อเป็นแบบประสพการณ์ ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและการดำรงอยู่ของแพทย์พื้นบ้านคือ ความสะดวกในการรับการรักษา ความพึงพอใจต่อผลการรักษา ค่าใช้จ่ายในการรักษาถูก ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มีระบบวัฒนธรรมเดียวกัน และการรักษาที่ใช้พืชสมุนไพรพบว่าการใช้สมุนไพรในการอบไอร้อน การนวดเหยือก (การประคบ) การใช้ยาฝน การดัด การตำสดๆ และงานศึกษาศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรขององอาจ พรหมไชย (2539) ที่พบว่าการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะการกล่อมเกลாதงสังคมโดยครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน ประชาชนที่มีการเจ็บป่วยและอยู่ห่างไกลสถานบริการสาธารณสุขจะมีการพึ่งพาการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิมที่ได้เรียนรู้กันมาด้วยการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร ไสยศาสตร์และการสืบทอดของความรู้ผ่านทางบรรพบุรุษ

การศึกษาถึงการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพมีงานศึกษาถึงพลวัตชุมชนด้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งได้แก่นางของ กฤษณา บุญชัย (2540) ได้ศึกษาพลวัตชุมชนด้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพบว่าในประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายพืชสมุนไพรชาวบ้านมีความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการรักษาโรคเท่านั้น แม้แต่ในชีวิตประจำวันทั่วไปก็ใช้พืชสมุนไพร เช่น ใช้ใบหมี มะกรูด สำหรับสระผม ลูกมะชักและลูกะน่านใช้สำหรับซักผ้า หรือสมุนไพรที่ใช้บำรุงรักษาสัตว์ก็มีหลายประเภท เช่น ใช้มะขามเปียกผสมเปลือกกาสะลอง ผักหนาม และน้ำผึ้งให้วัวควายกิน เพื่อให้สมบูรณ์แข็งแรง หากวัวควายไม่สบายมีอาการไอก็จะใช้ผักหนามมาบ่มใส่เกลือ แต่หากวัวเป็นแผลมีหนองก็จะใช้ ขมิ้น ฟูเลย ปื้มเปื้อและชันหรีฟางยัดใส่แผล ความรู้ในการใช้ประโยชน์ต่างๆเหล่านี้จึงทำให้มีการคงอยู่ของพืชสมุนไพร และชุมชนมีการสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในชุมชนที่ศึกษาเพื่อการฟื้นฟูทั้งภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน และพันธุ์พืชสมุนไพร โดยการตั้งกลุ่มเยาวชนเมืองเพื่อการอนุรักษ์ดังกล่าว และมีเงื่อนไขหลายประการที่เอื้ออำนวยต่อศักยภาพของชุมชนที่ศึกษา (บ้านน้ำจ้ำ) ในการจัดการทรัพยากรชีวภาพได้แก่ 1) ระบบเศรษฐกิจยังชีพเพื่อการพึ่งตนเอง 2) เงื่อนไขทางนิเวศน์ 3) เงื่อนไขด้านโลกทัศน์ ความเชื่อ 4) การสืบสานภูมิปัญญาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ยังงานศึกษาคุณค่าของทรัพยากรชีวภาพต่อชุมชนได้แก่วัฒนธรรมความเชื่อการให้คุณค่าของพืชพื้นบ้านภาคเหนือ ซึ่งพบว่ามีให้นำพืชผักมาเป็นยาสมุนไพรเพื่อใช้

รักษาอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยโดยมีกรรมวิธีแบบง่าย ๆ มีทั้งใช้แบบเดี่ยวและผสม มีการใช้พืชสมุนไพรรักษาอาการของโรคถึง 7 กลุ่มและมีการใช้พืชสมุนไพรถึง 38 ชนิด พืชผักที่ค่อนข้างได้แก่ ปลูก (ไพล) ว่านน้ำ (กมลาภรณ์ เสราติ, 2536) งานศึกษาชิ้นนี้ทำให้ทราบถึงคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านในด้านการใช้บริโภคเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน และพืชบางชนิดใช้เป็นยารักษาโรคที่นิยมแพร่หลายในชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากพืชผักดังกล่าว

จากงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการรักษาทางการแพทย์พื้นบ้านที่มีการผสมผสานทั้งองค์ความรู้เก่าและมีการประยุกต์องค์ความรู้เรื่องแพทย์สมัยใหม่เข้าด้วยกัน มีการใช้พืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบในการรักษาพยาบาล ซึ่งงานที่กล่าวมาไม่ได้วิเคราะห์ถึงระบบคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ หรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีต่อแบบแผนความเจ็บป่วยที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พืชสมุนไพร และการให้คุณค่าว่าเป็นอย่างไร แต่งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวก็ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมของชุมชนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ งานศึกษาที่กล่าวมาจึงอาจจะเป็นฐานในการวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพืชสมุนไพรในวิถีชีวิตประจำวันและจะนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงวิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อของมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพาพืชสมุนไพรและนำไปสู่วิธีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรที่อาจเป็นไปได้

2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรโดยมองผ่านการจัดการที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจึงได้อาศัยแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวคิดหลัก เพื่อจะได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆของภูมิปัญญา โดยมีแนวคิดรองที่จะช่วยในการวิเคราะห์เชื่อมโยงของตัวแปรต่างๆในการศึกษาได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีส่วนประกอบของแนวคิดการเรียนรู้และแนวคิดการปรับตัวทางสังคม ซึ่งจะช่วยในการวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของพลวัต (Dynamic) ของตัวแปรต่างๆ นอกจากนี้ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งจะมองถึงความสัมพันธ์สถานภาพของคน โครงสร้างทางสังคม สภาพแวดล้อม และใช้

แนวคิดเกี่ยวกับชาติพันธุ์นิเวศ และแนวคิดพฤกษศาสตร์พื้นบ้านเพื่อจะได้สะท้อนถึงภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ ไทลื้อ บนความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆที่มาจากภายใน และภายนอกชุมชน

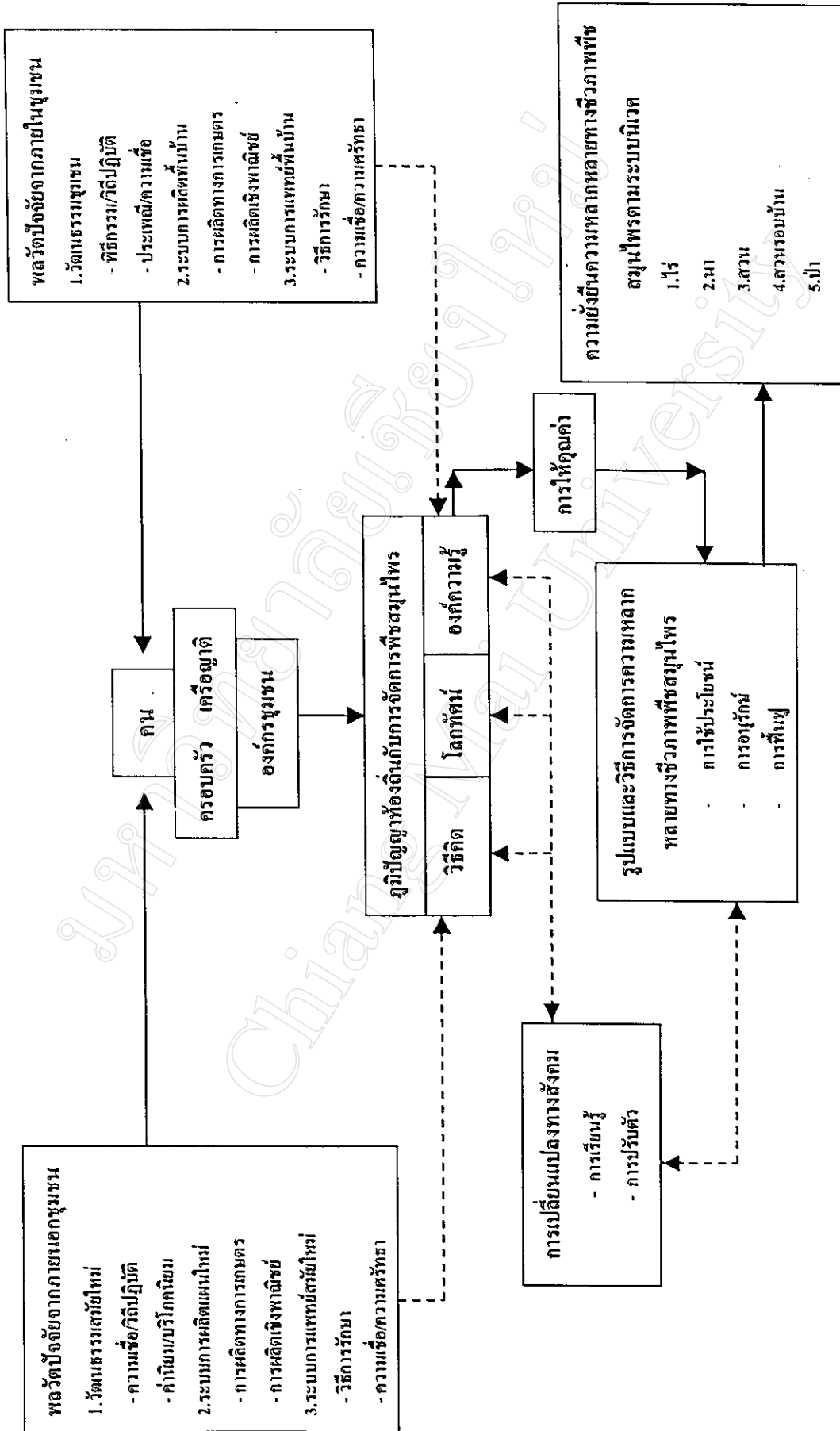
การศึกษาถึงภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ ไทลื้อจำเป็นต้องอาศัยฐานการศึกษาที่เป็นองค์รวม (Holistic) เป็นการมองมิติต่างๆที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของบริบทการศึกษาถึงภูมิปัญญา มิติของความสัมพันธ์ดังกล่าวได้แก่ ความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติแวดล้อม เป็นความสัมพันธ์ที่มีฐานของการพึ่งพาการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ จากธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของชีวิต การพึ่งพาดังกล่าวแสดงให้เห็นในรูปของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีพ เป็นการแสดงออกของระบบคิด การเรียนรู้จากธรรมชาติ และแสดงออกถึงรูปแบบของวิถีชีวิต ระบบการผลิตของชุมชน ด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เป็นมิติความสัมพันธ์ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ และชุมชน ทำให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคม ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวทางสังคมในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง (Non Static) และมิติของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นมุมมองของโลกทัศน์ ความเชื่อ และสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมผ่านกระบวนการทางพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การกำหนดคกกฎเกณฑ์ กำหนดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร การใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เช่น โลกทัศน์ ความเชื่อเรื่องผีทำให้เกิดการกำหนดคกกฎเกณฑ์ ข้อห้ามในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ในเกือบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ อาทิ ปะกาอะฉูหรือกะเหรี่ยงในเรื่องการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเชื่อเรื่องผีเจ้านาย ผีเหมืองฝ่ายของคนเมืองนำไปสู่การกำหนดคกกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการทรัพยากรน้ำ และการจัดการทรัพยากรที่ดิน ความเชื่อมโยงของมิติความสัมพันธ์ดังกล่าวทั้งสามมิติเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และนำไปสู่การให้คุณค่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์

การศึกษาถึงภูมิปัญญาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร จึงจำเป็นต้องมองถึงระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ ที่มีต่อแบบแผนความเจ็บป่วยของกลุ่มชาติพันธุ์ว่ากลุ่มชาติพันธุ์มีวิถีคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ที่มีต่อความเจ็บป่วยเป็นอย่างไร ในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ย่อมมีภูมิปัญญาที่ต่างกันในเรื่องของการดูแลสุขภาพอนามัยตามสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ซึ่งเมื่อเกิดการเจ็บป่วยย่อมต้องค้นหาวิธีการรักษาพยาบาลตนเองให้หายจากความเจ็บป่วยดังกล่าวรูปแบบและวิธีการรักษาพยาบาลดังกล่าวเป็นการค้นพบเพื่อให้มีชีวิตรอดปลอดภัย จากงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยของคนในชุมชนคือการใช้พืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบในการรักษา ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งในการดูแลสุขภาพอนามัยของชุมชน เมื่อพืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการรักษาพยาบาลดังกล่าวย่อมทำให้ชุมชนได้เห็นถึงคุณค่า

ของพืชสมุนไพรและย่อมจะต้องค้นหารูปแบบและวิธีการในการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การดูแล
ฟื้นฟูพืชสมุนไพร ดังนั้นการศึกษาถึงภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืช
สมุนไพรจึงต้องศึกษาบริบทของคนไทลื้อบนฐานของมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนไทลื้อกับ
ธรรมชาติแวดล้อม หรือลักษณะของชาติพันธุ์ไทลื้อกับนิเวศวิทยา มิติความสัมพันธ์ระหว่างคน
ไทลื้อกับคนไทลื้อในชุมชน และมิติความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ไทลื้อกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ
ซึ่งอยู่บนโลกทัศน์ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม และสะท้อนออกมาในรูปแบบของ
วิถีชีวิต

จากงานศึกษาที่ผ่านมาที่อาจจะปูพื้นฐานถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพ
โดยเฉพาะในด้านการใช้เป็นยารักษาโรค ที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนบนฐานของระบบคิด โลกาทัศน์
ความเชื่อ องค์ความรู้ ได้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่บางส่วนยังขาดการ
วิเคราะห์ถึงการปรับตัวของชุมชนในการจัดการทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทของการ
เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการพัฒนาทางสังคม วัฒนธรรม ระบบการผลิตที่เข้าสู่ชุมชนนั้น
ศักยภาพของชุมชนเป็นเช่นไร มีเงื่อนไขอะไรบ้างที่มีผลต่อภูมิปัญญา ซึ่งการทำความเข้าใจในเรื่อง
ต้นจำเป็นต้องศึกษาถึงภูมิปัญญา ในฐานะที่เป็นระบบคิด โลกาทัศน์ ความเชื่อ หรืออุดมการณ์หรือ
สามัญสำนึกของชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับบทบาทของชุมชนและการให้คุณค่า
ในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอย่างไร และบริบททางสังคม วัฒนธรรม
ระบบการผลิตภายใน จะส่งผลต่อการปรับตัวของภูมิปัญญาและการจัดการความหลากหลายทาง
ชีวภาพพืชสมุนไพร กระบวนการปะทะสังสรรค์ องค์ความรู้จากภายในและภายนอกชุมชนจะเป็น
อย่างไร ชุมชนจะเกิดภาวะขัดแย้งขององค์ความรู้หรือไม่ องค์การทางสังคมในการจัดการเป็น
อย่างไร และมีวิธีการคลี่คลายอย่างไร ทั้งนี้เพื่อจะได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการ
จัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรว่าเป็นอย่างไร และมีแนวทางในการสนับสนุน
หรือส่งเสริมศักยภาพของชุมชนควรเป็นอย่างไร

การศึกษายุภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรได้อาศัย
แผนภูมิในการเชื่อมโยงปัจจัยต่างๆ ที่มีต่อมนุษย์ หรือกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในลักษณะของกรอบครัว
เรือญาติ ชุมชน ซึ่งจะส่งผลต่อภูมิปัญญา และองค์ประกอบของภูมิปัญญา ได้แก่ระบบคิด โลกาทัศน์
องค์ความรู้ และนำไปสู่การให้คุณค่าที่แสดงออกในรูปแบบและวิธีการต่างๆในการจัดการความหลาก
หลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทของพลวัตชุมชนไทลื้อ ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร